

3

**Millî Mücadele
Döneminde
Van**

**Van
During
the National Struggle**

Haluk Selvi

Millî Mücadele Döneminde Van

Haluk Selvi*

Özet

Bu çalışmada ele alınacak olan Van Vilayeti, Millî Mücadele yıllarında Merkez, Erciş, Şatak (Çatak), Adilcevaz ve Gevaş kazalarından oluşmaktaydı. Van ve çevresinde yaklaşık otuz yıl boyunca devam eden Ermeni komitelerinin bağımsızlık yönündeki çalışmaları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında tahrip ve yok etme eylemleri, bölgedeki gelişmiş iktisadi ve sosyal hayatı sekteye uğrattı. Bu süreç nüfus yönünden de olumsuz etkiler meydana getirdi. Rus işgalinden kurtulduktan sonra Van için en avantajlı gelişme, Haydar Bey ve Ali İhsan Paşa gibi iki tecrübeli yöneticinin vilayet işlerini ele almaları ve yeniden inşa sürecini başlatmalarıydı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermenistan ve Kürdistan iddialarının çok yoğun hissedildiği Van'da halkın ve aşiretlerin bilgilendirilmesi ve birlik halinde tutulması önem arz ediyordu. Bu birliktelik Erzurum Kongresi ve bu kongreye katılan Van temsilcileri tarafından sağlanacaktır. Bu çalışma, arşiv belgeleri, gazeteler ve dönem üzerine yapılan araştırmalar ışığında, Van'ın Rus işgalinden kurtarılmasından sonra yeniden inşa sürecini, ulusal ve uluslararası gelişmeler karşısında Van'ın idari ve sivil birimlerinin tepkilerini ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması için yapılan mücadeleyi genel bir çerçevede ele almak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Doğu Anadolu, Van, Haydar Bey, Ermeniler, Kürtler

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, hselvi[at]sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3669-8378.

Van During the National Struggle

Abstract

The Van Province, which will be discussed in this study, consisted of Merkez, Erciş, Şatak (Çatak), Adilcevaz and Gevaş districts during the years of the National Struggle. The activities of Armenian committees for independence which continued for about thirty years in Van and its environs, and the destructive acts during World War I disrupted the advanced socio-economic life in the region. This period also had negative effects on the population. The most advantageous development for Van, after liberation from the Russian occupation, was achieved through the management of experienced administrators such as Haydar Beg and Ali Ihsan Pasha, who initiated the reconstruction process. It was important to inform and unite the people and tribes in Van against the intense claims of Armenia and Kurdistan after the Armistice of Mudros. This unity was ensured by the Van representatives at the Erzurum Congress. This study aims to present the reconstruction process after the liberation of Van from the Russian occupation, the reactions of the administrative and civil units of Van against national and international developments, and the struggle of the Ottoman Empire to protect its territorial integrity after the liberation of Van, within a general framework based on archival documents, newspapers and research conducted on the period.

Keywords

the National Struggle, the Eastern Anatolia, Van, Haydar Beg, Armenians, Kurds

1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Van: Yıkım-Kıyım

Van Vilayeti'nin bulunduğu saha, tarih boyunca askerî, siyasî ve iktisadi açıdan stratejik öneme sahip Van Gölü havzasının en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Yukarı Murat-Van bölümünde yer alan Van Vilayeti'nin günümüzdeki sınırları, doğuda İran, batıda Bitlis ve Siirt, kuzeyde Ağrı, güneyde Şırnak ve Hakkâri'dir. Osmanlı Devleti idaresinde Van, 19. yüzyıl boyunca bölgedeki idari düzenlemelerden etkilenmiş, nihayet 1877 yılında vilayet olarak kurulmuştur. Bu dönemde vilayet nüfusunun çoğunluğu ziraatla ve hayvancılıkla uğraşmaktadır ve arazi genel olarak dağ, otlak, orman ve göllerden ibarettir. Şehirde belirli oranda Ermeni de yaşamaktadır. Yüzyıl sonlarında Van kent merkezi başta olmak üzere vilayet genelinde eğitim ve kültür ile ilgili kurumlar gelişmiş, çeşitli derecelerdeki Müslüman ve gayrimüslimler ile yabancılara ait kız ve erkek okulları, matbaa ve gazeteler, dini eğitim veren medreseler ön plana çıkmıştır. Özellikle ticari faaliyetler açısından bölgesel merkezlerden biri haline gelmiş olan Van, ekonomik bir kavşak noktası olmuştur.¹

Birinci Dünya Savaşı başladığında Van Vilayeti, Van ve Hakkâri sancaklarından oluşmaktaydı. Hakkâri Sancağı bu cildin ayrı bir bölümünde ele alınacağından konumuz olan Van Sancağı, Merkez, Erciş, Şatak (Çatak), Adilcevaz ve Gevaş kazalarından müteşekkildi. Van Vilayeti'nde 1890 yılından başlayarak 1918 yılına kadar Ermeni komitelerinin bağımsızlık yönündeki çalışmaları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında tahrip ve yok etmek planları, bölgedeki gelişmiş iktisadi ve sosyal hayatı sekteye uğrattı.² Bu çalışmalar otuz yıl boyunca Rusların teşviki ile daha etkili bir duruma geldi ve birçok göç hadisesinin yaşanmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin en güçlü siyasi temsilcisi olan Taşnaksütyun Fırkası, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte özerklik taleplerinde bulunmaya başlayınca Van Vali Vekili Cevdet Bey, 1 Aralık 1914'te Van'daki Taşnak temsilcileriyle bir görüşme yaparak; Osmanlı sınırları içinde Ermeniler ve Müslümanlar arasında meydana gelecek olayların bütün Ermenileri etkileyeceği ikazında bulunmuştur. Bu ikazlara rağmen Tiflis'te gönüllü birlikler kurarak Rus ordusuna katılan Taşnaksütyun Cemiyetine bağlı Ermeniler, Osmanlı Ordusunun Sarıkamış mağlubiyetinden sonra, Rusların da kıskırtmaları ile 1915 Şubat'ından itibaren daha planlı bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır. 25 Şubat 1915'te Bitlis'te ve 27 Şubat'ta Muş'ta bazı Ermeni askerleri firar ederek komitelere katılmışlardır. Van Vilayeti'nde Ermenilerin isyanı ve askeri kuvvetlere saldırıları 27-28 Şubat 1915'te başlamıştır. Şehir ve kasabalardaki Ermeniler dışarıdan buralara destek gönderilmemesi için yolları kapatmıştır. 20 Nisan 1915'te Van'daki Ermeniler, banka, Düyûn-u Umumiye Dairesi ve Postane binalarını yakarak genel isyanı başlatmışlardır. Kısa bir süre sonra Van çevresinde ve kazalarda

¹ TDV İslam Ansiklopedisi, Metin Tuncel, İstanbul: 2012, "Van" maddesi.

² Van'da Ermeniler ve Ermeni isyanlarıyla ilgili olarak bakınız:
<https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19862/102027/van-da-ermeni-isyanlari-1896-1916>

Ermeniler jandarmayla çatışmalara girmiş ve çoğunluğu Ermeni olan yerlerden kaçmak zorunda kalan Müslüman memurları, memur ailelerini ve masum halkı katletmeye başlamışlardı. Gevaş, Şatak, Havasor ve Tımar'daki isyanları bastırmak için merkezdeki kuvvetlerden destek alınmıştır. Bu yüzden cephedeki bir Rus saldırısına karşı Van savunmasız kalmıştır. Rusların Van kuşatması sırasında şehirdeki Ermeniler Müslüman mahallelerini ateşe vermişler, şehrin Ruslar tarafından işgalini sağlamışlardır. 17 Mayıs 1915'te Van'ın işgali, büyük oranda Rus ordusundaki Ermeni gönüllü birliklerinin ve Van'daki Osmanlı vatandaşı Ermenilerin isyanı ile olmuş, bu durum Bitlis ve Siirt bölgesini de tehlikeye düşürdüğünden Osmanlı Hükûmeti 27 Mayıs 1915'te tehcir kararını almak zorunda kalmıştır. Rus Çarı, Van'ın işgalinden sonra 18 Mayıs 1915'te Van halkına fedakârlıkları dolayısıyla teşekkür ettiğini bildiren bir tebliğ yayınlayıp, isyancıların lideri Taşnak Fırkası mensubu Aram Manukyan'ı Van Valiliği'ne atayarak Ermenileri yeni katliamlar yapmaya teşvik etmiştir.³

Gönüllü Ermeni birliklerinin etrafı yakıp yıkarak Van'a ilerlediğini haber alan Müslümanlar, canlarını kurtarmak için kafileler halinde bölgeyi terk etmeye başlamışlardır. Bu sırada Van çevresindeki köylerden kaçan kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan yaklaşık iki bin kişilik bir göç kafilesi, Van yakınlarındaki Zeve köyünde Ermeni çeteleri ve gönüllü birliklerince pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Bayezid ve Van yöresindeki Ermeni saldırılarından kaçanların bir kısmı Muş'a sığınmıştır. Ancak buraya kadar kaçmaları da canlarını kurtarmaları için yeterli olmamıştır. Rusların 1916 Ocak ayında başlayan ikinci saldırısında Muş bölgesi de işgal edilmiş, kış nedeniyle kaçamayan birçok insan yine Ermeni saldırılarına maruz kalmıştır. Van mültecileri Konya, Denizli ve Adana vilayetlerine kadar olan sahaya yayılmışlardır.⁴

Mütareke yıllarında bölgeyi dolaşan Amerikalı Yüzbaşı Niles ve Sutherland tarafından hazırlanan bir raporda, Erzurum'dan Ermenistan sınırına kadar uzanan bölgedeki evlerin üçte ikisinin yıkıldığı ve Müslümanlardan birçoğunun katledildiği belirtilmişti. Bu raporda Bitlis ve Van yöresindeki tahribat hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer alıyordu. Buna göre, Bitlis'te Müslümanlara ait 6.500 evin tamamı yıkılmışken Ermenilere ait 1.500 evden 500'ü yıkılmış 1.000 ev sağlam kalmıştı. Van şehir merkezinde de benzer bir tablo vardı. Buradaki 3.400 Müslüman evinden geriye sadece 3 ev kalmışken 3.100 Ermeni evinden 1.170'i tahribattan kurtulabilmişti. Yıkım, şehir merkezleriyle sınırlı kalmamış köylerin de büyük bir kısmı yok edilmişti. Van'ın 1.324 Müslüman köyünden geriye, diğer köylerden sağlanabilen malzeme ile onarılmış 350 köy kalmıştı. Ermenilerin veya Ermenilerle Müslümanların birlikte yaşadığı köyler ise

³ Tuncay Ögün, "1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu?", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, Ankara: 2003, s. 135-144.

⁴ Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri*, Ankara: 2004, s. 35. Acıpayam'da bulunan Van mültecileri namına Ahmet ve arkadaşları Büyük Millet Meclisi Riyasetine çektikleri telgrafta, meskensiz ve işesiz yardıma muhtaç, perişan bir halde bulduklarını belirterek memleketlerine sevklerini talep etmişlerdi. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) 272.0.0.14/76.25.6).

fazla zarar görmemişti. Van ve çevresinden tahmini olarak Diyarbakır'a 100.000'e yakın, Mamuratülaziz'e ise 30.000 civarında Müslüman göç etmişti. 1912-1922 yılları arasında vilayetteki Müslümanların kaybı 194.167 kişiyi buluyordu.⁵

Van ve çevresindeki Rus ve Ermeni tehdidi üzerine Muradiye civarındaki Kürt aşiretleri, 18. ve 19. Aşiret Alayları olarak teşkilatlanmış, bu aşiretlere diğer aşiretler de destek vererek Bayezid, Van ve Muradiye civarında Rus ve Ermenilerin hedeflerini gerçekleştirmelerinin önüne geçmişlerdi. Van Müstakil Süvari Müfrezesi Komutanı Yarbay Süleyman Bey'di. 18. Özalp (Saray) Süvari Alayı, 29. Özalp (Saray) Süvari Alayı, 19. Başkale Süvari Alayı, 30. Hanik (Van) Süvari Alayı bölgede oluşturulan alaylardı ve bunların bir bölümü gönüllü birliklerden oluşuyordu.⁶ Başkumandanlık Vekâleti, Van Vilayeti'nin durumunu göz önüne alarak Halil Bey komutasındaki I. Kuvve-i Seferiye'nin Van'a doğru yürümesini emretmişti. Bu arada Ruslar, kendileriyle iş birliği yapan Ermenilerin de desteğiyle birçok doğu vilayeti gibi Van Gölü Havzası'nı da işgal etmek üzere harekete geçmişler, Van Gölü'nün doğu ve kuzey kesiminden ilerleyerek, 3 Mart 1916'da Bitlis'i ele geçirmişlerdi.⁷

Alınan bu tedbirlerle Rus işgalinin bir hatta tutulmaya çalışıldığı Van Gölü havzasının işgali, 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi'ne kadar sürmüştür. 6 Nisan 1918 tarihinde Van düşman işgalinden kurtarılmış, Ermeniler Türk ordusunun önünden kaçan çetelerle birlikte bölgeyi terk etmişti. Geride kaçamayacak olan 750 kadar Ermeni kalmıştı. Van'ın kurtuluşu sırasında aman dileyerek teslim olan bu insanlara karşı idarecilerin tavrı son derece olumlu oldu.⁸ İşgal sırasında Anadolu'nun başka taraflarına göç eden Vanlılardan geri dönenler, harap duruma gelen Van'ı onarmaktansa bugünkü Van'ın yerinde yeni bir şehir kurmayı tercih ettiler. Bu yeni yerleşme göl kıyısından 7 km. kadar içeride eski gayrimüslim mahallelerinden Norşen ve Arak'ın yerinde kurulmuştu. Şehrin yer değiştirmesinde bu mekânın tercih edilmesinin sebebi, işgal yıllarında Müslüman mahallelerinin oturulamayacak kadar tahrip görmesi ve işgalcilerin Ermeni mahallelerine dokunmamasıdır.

İşgal yıllarının sıkıntılı günlerinde sadece şehrin nüfusu azalmakla kalmamış, insan gücünün azalması etkisini ticaret ve sanayi hayatında da göstermiştir. Mesela Van'ın ünlü el sanatları (başta gümüş işlemeciliği olmak üzere) hemen hemen yok olmuştur. Kentte onlarca atölye ve işyeri olmasına rağmen, bunların büyük bir kısmı savaş sonrasında ortadan kalkmıştır. Şehrin çevresindeki tarım ve hayvancılık da bir hayli zayıfladığından

⁵ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: 1998, s. 269-270; Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: 1998, s. 142.

⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 2. Ordu Harekâtı*, s. 56-58; Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/36 (1996), s. 913.

⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s.209

⁸ Tuncay Ögün, "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü*, XXXIX/462 (Ekim 2001), s. 605.

tarımsal ve hayvansal ürünler için geçmiş yıllarda önemli bir ticaret merkezi durumundaki Van bu özelliğini de kaybetmiş, halk uzun süre açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Gerek Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında yaşanan hadiseler, gerekse bizzat savaşın yol açtığı yıkım, eğitim ve kültür alanında da büyük çöküş ve gerilemelere neden olmuştur. 1897 yılında 10 rüştiye (ortaokul) ve 125 iptidai (ilkokul) okulun bulunduğu Van'da, 1923-1924 eğitim-öğretim döneminde vilayet genelinde sadece 14 adet ilkokul ve 1 ortaokul bulunmaktaydı. Geçen yüzyılın başında birkaç idadinin (lisenin) bulunduğu kentte, ilk lise 1948 yılında faaliyete geçebilecekti.⁹

2. Van Sancağı'nın Nüfusu

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılına ait resmi nüfus istatistiğine göre, Van ve Hakkâri sancaklarından oluşan Van Vilayeti'nin 259.141 olan toplam nüfusunun milletlere göre dağılımı şöyledir: İslam 179.380, Rum 1, Ermeni 67.792, Musevî 1.383, Keldani 1.128, Nesturi 8.091, Yezidi 1.366. Ayrıca 122.370 sicile geçmemiş Müslim, 33.909 Nesturi ve 2.122 diğer unsurlara ait nüfusun varlığı hesaplanmıştır. Daha çok konargöçer aşiretlere ait olan ve tahmini düzeyde kalan bu kayıtsız nüfus, kayıtlı nüfusun istatistiklerine dahil edilmemiştir. Bu verilere göre vilayet nüfusunun %72'si Müslüman, %16'sı Ermeni, %8'i de Nesturilerden meydana gelmekteydi. Kayıtsız nüfusu da dahil ettiğimiz zaman vilayetin toplam nüfusu 417.542'ye ulaşmaktadır. Van Sancağı'nın 1914 yılı nüfusu ise şu şekildedir:¹⁰

	Müslüman	Ermeni	Nesturi	Keldani	Toplam
Merkez-Van	45.119	33.789	828	-	79.736
Erciş	27.323	8.083	-	-	35.406
Şatak	8.132	4.292	-	293	12.717
Adilcevaz	10.820	4.849	-	-	15.669
Gevaş	18.123	10.520	-	-	28.643
Toplam	109.517	61.533	823	293	172.166

Birinci Dünya Savaşı'nın hem nüfus hem de mekânsal doku anlamında en çok tahrip ettiği şehirlerden biri de Van olmuştur. Dahiliye Nezareti'nin nüfus konusundaki taleplerine cevap veren Vali Haydar Bey 1918 Kasım ayında mevcut durumu açıklıyor, vilayetteki Ermeni nüfusunun savaş sonunda ancak 1.000 civarında olduğunu, geri kalanının Rusya ve Ermenistan'a firar ettiklerini ifade ediyordu. Haydar Bey'in raporuna göre nüfusun kazalara göre taksimi şu şekildedir:¹¹

⁹ Mehmet Zeydin Yıldız, Orhan Deniz, "Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyıl Sonunda Van'da Eğitim ve Kültürel Hayat", *Doğu Coğrafya Dergisi*, XXI/35 (2016), s. 207.

¹⁰ Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008, s. 229-230.

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) DH. SN. THR. 82/55, lef. 7, 8, 16; Haluk Selvi, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkıyye'de Nüfus", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVII/50 (Temmuz 2001), s. 317.

Kaza	Müslüman	Ermeni	Yezidi	Nesturi	Yahudi	Toplam
Şatak	9.000	5.000	-----	-----	-----	14.000
Adilcevaz	12.000	3.000	-----	-----	-----	15.000
Gevaş	21.100	5.900	-----	-----	-----	27.000
Erciş	32.100	2.900	-----	-----	-----	35.000
Saray	13.900	100	1.600	400	-----	16.000
Van Sancağı	24.500	29.600	-----	500	-----	64.600
Toplam	201.900	54.000	2.000	10.700	1.850	270.500

1919 yılı Temmuz’unda Bitlis, Van ve Erzurum vilayetlerini dolaşarak Paris Barış Konferansı’na raporlarını sunan Yüzbaşı Niles ve Sutherland bu vilayetteki Ermeni nüfusunun çok az olduğunu, bunun ise Rus işgali sırasında Müslümanları katleden Ermenilerden kaynaklandığını, bu kötülükleri yapan Ermenilerin Ruslarla birlikte kaçtıklarını, mültecilerin yavaş yavaş döndüklerini belirttikten sonra nüfus durumunu şöyle veriyorlardı:¹²

Van Vilayeti	Savaşta Önce	Savaşta Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	301.000	150.000
Ermeni	68.000	700
Nesturi	42.000	--

Van Şehri	Savaşta Önce	Savaşta Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	43.000	8.000
Ermeni	15.000	60

1927 yılı nüfus sayımına göre Van Vilayeti ve kazalarının toplam nüfusu 75.329’dur. Merkez kazanın nüfusu ise 22.513’dür. Diğer kazaların nüfusu ise şu şekildedir: Erciş: 18.361, Başkale: 5.175, Şatak: 3.392, Gevaş: 11.301, Muradiye: 6.904, Mahmudi (Saray): 7.683.¹³ Görüldüğü üzere Van Sancağı’nın nüfusu 180 binlerden 75 bine kadar inmiş, merkez kazanın nüfusu ise 75 binlerden 22 binlere kadar düşmüştür. Van şehrinin nüfusu yeni yerleşim yerinde uzun süre yavaş artmış, 1927 sayımında nüfusu 7.000’i bile bulamamıştır. Bu durum kurtuluşun üzerinden dört yıl geçmesine rağmen Van ve çevresinin hala kendisini toparlayamadığını göstermektedir.

İşgalden kurtarılmış olan Van Vilayeti’nde yapılacak çok iş vardı, insanı merkeze alarak yapılacak bu işleri idare edecek kabiliyetli yöneticiler gerekiyordu. Van, Millî Mücadele’nin ilk yılında bu yönden şanslı bir konumda olacaktır.

¹² USA.National Archive (NA.) Paris Peace Conference 184.021/175.

¹³ İrşad Sami Yuca, “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı Verilerine (1927) Göre Van’ın Demografik Özellikleri” *SOBİDER (Sosyal Bilimler Dergisi)*, IV/12 (Ağustos 2017), ss. 144-166.

3. Van'da Askeri ve İdari Düzenlemeler: Haydar Bey'in Van Valiliği (17 Mart 1918-29 Temmuz 1919)

Rusya'daki Bolşevik İhtilallerinden sonra Erzincan Mütarekesi ile harp son bulmuş ve 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'na göre Ruslar, Doğu Anadolu'yu boşaltmayı kabul etmişlerdi. Buna göre, Rus birlikleri 1918 Mart'ında Van'ı boşaltmaya başlamışlar, fakat silah ve mühimmatlarının önemli bir kısmını antlaşmaya aykırı olarak Ermenilere ve Nesturilere bırakmışlardı. Rusların Van ve çevresinden çekildikleri tarihlerde bölgede 15.000'e yakın silahlı Ermeni gönüllüsü bulunuyordu. Bu sırada, 17 Mart 1918'de, Osmanlı Hükûmeti Dahiliye Nezareti Van Vilayeti Valiliği'ne Diyarbakır Valisi Haydar Bey'i tayin etti. Haydar Bey, Musul ve Van bölgesinde çeşitli görevlerde bulunmuş, bölgeyi her yönden yakından tanıyan bir mülki idareci idi.¹⁴

Haydar Bey, Van Valiliği'ne tayin edildiğinde Ruslar Van'ı henüz tahliye etmemişlerdi. Bu yüzden Haydar Bey, Van'a tayin edilir edilmez Van'ın kurtarılması için görevlendirilen 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa ile görüşmüş, bölge hakkında bilgi almıştır. Ali İhsan Paşa'ya bağlı birlikler 23 Mart'ta Malazgirt ve Adilcevaz'a, 3 Nisan'da Erciş'e, 4 Nisan'da Ernis ve Gevaş'a, 5 Nisan'da ise Muradiye'ye girmişlerdir. Osmanlı birlikleri üç yıl boyunca Rus işgali altında olan Van ve çevresine ise 2 Nisan-6 Nisan tarihleri arasında tam anlamıyla hâkim olabilmıştır. Bu işlem dört gün sürmüş olduğu için bazı kaynaklarda Van'ın kurtuluşu 2 Nisan, bazılarında 6 Nisan, bazılarında da 8 Nisan olarak geçmektedir. Ancak Türk birliklerinin Van'a giriş tarihini 6 Nisan 1918 olarak vermek en doğru seçenek olarak görünmektedir.

Türk birlikleri Van ve çevresini, anlaşma hükümlerine göre Rus birliklerinden devralacaktı. Ancak Ruslar bu bölgeleri artçı birlik olarak gördükleri Ermeni çetelerine bırakarak kaçtılar. Bölge, böylece başıbozuk Ermeni çetelerine terkedildi. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa Van Vilayeti'ne bağlı yerleşim yerlerine girene kadar, yaklaşık bir ay boyunca, Ermeni çeteleri bölgedeki masum sivillere akla gelmedik işkenceler ve baskılar uyguladılar, kaçarken de şehir ve kasabaları ateşe vermekten çekinmediler. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu şehirleri içinde en çok harap olanlardan biri de Van oldu. Ermeniler geri çekildiğinde Van, ilkçağdan kalma harabe bir kente benzemekteydi. Şehir tamamen yakılmış olduğundan bugünkü Van şehrinin bulunduğu yeni yerleşim yeri tespit edildi ve gelenler buraya yerleştirildi.¹⁵

Van'ın kurtulmasından sonra yapılacak çok iş vardı: Van ötesinde askerî harekât devam ediyordu ve bunun sürdürülmesi için tedbirler alınmalıydı. Bu harekât devam ettirilirken bölgedeki asayişin temini sivil vatandaşların güvenliği açısından önemliydi.

¹⁴ Haydar Bey'in hayatı ve bölgedeki icraatları ile ilgili olarak bakınız: Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2004.

¹⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, c. II/2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 451; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, c. IV, İstanbul: 1991, s. 202-203.

Van'ın idari durumu düzenlenmeli, hem kurtarılan şehirde perişan olan ahalinin hem de göçmen durumda olup geri dönecek olan Vanlıların ihtiyaçlarını giderecek çözüm yolları bulunmalıydı. Öte yandan yedi ay sonra savaşın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin mağlup olduğunu kabul etmesi, Van Vilayeti için birçok yeni sorunu gündeme getirecekti. Özellikle İngilizler Ermenileri, Nesturileri ve Kürt aşiretlerini bölgede etkin kılmak ve bağımsızlık yoluna sevk etmek için çalışmalara başlayacaktı. Bu tür faaliyetlerin ve propagandaların önlenmesi için de Van'da güçlü bir idareye ihtiyaç vardı. Van'da yönetici olacak kişinin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Doğu Anadolu'da başlayan harekete bakışı da çok önemliydi. Bütün bu gelişmeler Van'da Haydar Bey'in konumunu çok önemli ve stratejik bir hale getiriyordu.¹⁶

Van Vilayeti 23 Nisan 1918 tarihinde işgalden tamamen kurtarıldı. Van ve civarından kaçan Ermeniler ile Nesturiler, Rumiye (Urmiye) gölünün batısında Hoy, Dilman, Salmas ve Rumiye civarına çekilmişlerdi. Ermeniler bu havalide Müslüman halka zulmediyorlar, onları göçe zorluyorlardı. Rumiye Müslümanları Ermeni vahşetine karşı Türk Hükûmeti'nden yardım istemişlerdi. Ali İhsan Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın kumandanı olduğu 1. Kafkas Kolordusunun ortak yürüttüğü Dilman, Salmas ve Rumiye Harekâtına Van Valisi Haydar Bey de emrindeki 4. Avcı Taburu ile katıldı, ayrıca aşiretlerden de kuvvet toplandı. Haydar Bey 10 Haziran'da maiyetinde bulunan mürettep tabur ile birlikte Rumiye'ye 6 km kadar sokulmuşsa da 6. Fırkanın çekilmesi üzerine yalnız kalmış ve neticede Rumiye ele geçirilememişti.¹⁷ Askerî harekâtın devam ettiği sırada Şark Orduları yeniden yapılandırılmış ve yeni planda Haydar Bey yer almayarak Van'a dönüp vilayet işleriyle ilgilenmişti.¹⁸

Mondros Mütarekesi'nden sonra Van'a çekilen 11. Kafkas Fırkasının Van'ı Ermeni tehlikesinden korumasına rağmen, fırkanın şehirden alınması düşünülüyordu. Bunun yanında vilayetin kendine ait jandarma sayısı oldukça azdı. Ayrıca mütareke gereğince halkın elindeki silahlar toplatılıyordu. Ermeni saldırıları karşısında oluşabilecek güvenlik zafiyeti dolayısıyla, halkın elindeki silahların toplatılması ve 11. Kafkas Fırkasının Van Bölgesinden alınması önlendi. Haydar Bey, vilayet dâhilinde asayişin temini için Harbiye Nezaretinden gerekli birliklerin gönderilmesini istemişti. Ordunun dışında Van Vilayeti'nde jandarma teşkilatının da tamamlanmasına çalışılmaktaydı.¹⁹ Jandarmaya gönüllü kaydedilerek bu eksiklikler giderildi ve alınan önlemler neticesinde 13 Nisan 1919 tarihinde Van'da asayişin sağlanmış olduğu İstanbul'a bildirildi.²⁰

¹⁶ Haluk Selvi, "Millî Mücadele'de Van'da Valiler Sorunu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 136 (Şubat 2002), s. 120; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, c. II/2, s. 451.

¹⁷ BOA. DH. İ. UM. 20-18/12-62.

¹⁸ Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri - Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1936, s. 270-272.

¹⁹ BOA. DH. ŞFR. 93/ 173; 96/102; ATASE (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi), İSH, K: 266, G: 86, B: 1; İSH, K: 32, G: 43, B: 1-4.

²⁰ Mustafa Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, 4/1 (2012), s. 456; BOA. DH. ŞFR, 99/58; ATASE, İSH, K: 88, G: 179, B: 1-2. 61.

Millî Mücadele sırasında birçok doğu vilayetini gezen Amerikalı askerler ve yardım heyetleri Van'a da geldiler. 1919 Ağustos'unda Amerikalı bir yüzbaşının idaresinde Amerikan Yardım Heyeti, Van'a bir seyahat düzenledi. Heyet, bölgenin koşullarını görerek muhacirlerin iskân ve işleri hakkında incelemelerde bulundu ve bölgedeki Ermenilerle yakından ilgilendi. Amerikan heyeti Van'da kaldığı süre içerisinde Haydar Bey'in evinde misafir olmuştu. Haydar Bey, heyete Taşnak Komitesinin Van ve civarında yaptığı katliamlar hakkında bilgi vermiş ve yakıp yıkılan çevreyi delil olarak göstermişti. Heyet de dikkatli bir şekilde incelemelerini rapor etmiş ve fotoğraflar çekmişti.²¹

Haydar Bey, Van'a geldikten sonra incelemelerde bulunmuş, şehir merkezinde ve köylerdeki Müslümanlara ait evlerin Ermeniler tarafından tamamen yıkıldığını görmüştü. Vilayette Rus ve Ermeni işgali yıllarında binlerce Müslüman, Ermeniler tarafından katledilmişti. Yaklaşık 130.000 Müslüman da başka vilayetlere göç etmişti. Vilayetin yeniden yapılanması için çalışmalar kurtuluş gününden itibaren başlamış, bir yandan evler yeniden yapılırken, diğer yandan gelen mültecilerin işe problemi çözülmeye çalışılmıştı. 6 Nisan'da şehre gelen Haydar Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 10 Nisan 1918 tarihli telgrafta, yolculuğu boyunca gördüğü korkunç manzaraları tarif ederek geri dönen mültecilerin her türlü ihtiyacı için bütçeden tahsisat ayrılmasını istemişti.²²

Merkez Vilayeti'ne bağlı Erçek ve Havasor (Gürpınar) Nahiyeleri ile kasaba ve civar köyleri tamamen ekiliydi ve bu mahsuller her türlü kullanılabilirdi. Van'a gelen mültecilerin işleri süratle sağlanmalıydı. Van'da toplanan erzaktan memurların ve jandarmaların işesinin temini yoluna gidildi. Probleme zamanında müdahale eden Haydar Bey, her on evde sadece bir erkeğin kalması nedeniyle şimdilik askere alma işleminin ertelenmesini sağlamıştır.²³ Tüm bu problemler karşısında yoğun bir çalışma gayreti gösteren Haydar Bey, işe ve ziraat konusunda 1919 yılında da aynı sorunları yaşamamak için harekete geçmiş, halkın tohumluk müracaatlarına başladığını belirterek, işe ambarlarındaki tohumluk zahirenin dağıtılması konusunda Dahiliye Nezareti'nden izin istemiştir. Ayrıca, Van'da 3 gün boyunca süren karla karışık yağmurun meyve ağaçları, bağ ve bahçelerdeki etkisini yakından takip edip durumu İstanbul'a rapor etmiştir.²⁴

²¹ ATASE, İSH, K: 101, G: 95, B: 1; Mustafa Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", s. 456.

²² Haydar Bey'in telgrafı şöyleydi: "Bütün güzergâhta Van muhacirlerini perişan buldum. Yolda açlıktan vefat edenlerin cenazelerini gördüm. Siirt ve mülhakatıyla Müküs'de bulunanlar eski yerlerine dönmek üzere acele ediyorlar. İdare ve tohumluk ve çift hayvanı istiyorlar. Bunların yemeklik ve tohumluklarını İran'dan tedarik etmek gerekir. Yeteri kadar paranın acilen gönderilmesi elzemdir." (BOA. DH. İ. UM. 20-18/12-35; 20-18/ 12-41).

²³ Tahsin Aydoğan, "Rus İşgalinden Sonra Erzurum ve Van Vilayetlerinde Zirai Problemler ve Bu Problemlere Çözüm Arayışları (1918-1920)", *Vakanüvis*, III/2, (Güz 2018), s. 105.

²⁴ BOA. DH. İ. UM. Ek. 53/143, lef 1.

Haydar Bey Haziran başında Bitlis'e giderek oradaki Vanlı mültecilerin durumlarını yakından inceledi. Van'daki fakir halka ücretsiz veya taksitle arazi satışı yapılmasını sağladı, tarım işlerinde kullanmaları için çiftçilere 204 çift hayvan dağıttı, şehir merkezinde çevre vilayetlerden gelen mülteci çocuklar için de bir darüleytam kurdurdu.²⁵ Diyarbakır, Konya ve Malatya'da bulunan Van mültecilerinin geri dönüşleri 1921 yılında hala devam ediyordu.²⁶ Van'a dönüşler hemen mümkün olmayacak, yıllar alacaktı, bu durum Van ve çevresindeki üretim ve ekonomik durumu kötü etkileyecekti. Bu sebeple İran ve Azerbaycan Türklerinden olup Türkiye'ye muhacir olarak gelen ailelerin vatandaşlığa kabulü ile harp sebebiyle boşalmış olan Van ili çevresinde iskân edilmeleri 12 Aralık 1920'de TBMM İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmişti. Ancak bunlarla ilgili hiçbir teşebbüste bulunulmayacaktı.²⁷

Müslüman mültecilerden başka tehcir ya da savaş koşulları nedeniyle bölgeden ayrılmak durumunda kalan Ermeniler de mütarekeden sonra geri dönmeye başladılar. Dönen Ermeniler de Müslümanlarla aynı şartlar altındaydı, iâşe ve barınma problemleri vardı. Ermenilerin iâşeleri askerlerin günlük tayınından sağlandı. 1918 Ekim ayı itibariyle Van'daki Ermenilerin sayısı 750 civarındaydı. Bunlara ilaveten Van'a geri dönen zayıf ve hasta Ermenilerin tedavisi için iki yüz yataklık bir hastane yapılması da planlanmıştı.²⁸

Bu kadar önemli problemlerle uğraşan bölge yönetiminin karşısına bir de ayrılıkçı hareketler çıkacaktı. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı başlarında Irak'a taarruzda bulunmuşlar ve savaşın sonuna doğru Musul önlerine kadar gelmişler, Mondros Mütarekesi'nden sonra da 7 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişlerdi. Musul'u işgal eden İngilizler, Irak'taki konumlarını güçlendirmek ve Türk birliklerinin bu bölgeye tekrar inmelerini önlemek için onları kuzeyde meşgul edecek yollar aramışlar, etki alanlarını kuzeye doğru genişletmeye çalışmışlardı. İngilizler bu amaçlarına ulaşmak için yerel unsurlardan yararlanma yoluna gitmişlerdi. Kürtlere, Ermenilere ve Nesturilere bağımsızlık vaat ederek Van Vilayeti sahasında aktif olarak çalışmışlardı. Hakkâri Sancağı, Musul ve Diyarbakır vilayetleri ile komşu ve Van Vilayeti'ne bağlı olduğu için olaylar doğrudan doğruya Van Valiliğini ve dolayısıyla Vali Haydar Bey'i ilgilendiriyordu. Haydar Bey, Van ve havalisindeki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sağlamak için onların liderleriyle birebir görüşmüş, Saray, Erciş, Bargiri ve Bayezid'e kadar olan sahayı dolaşmıştır. Erbil'e kadar olan sahadaki aşiretler Osmanlı Hükûmetinin her emrini yerine getireceklerine dair ona teminat vermişlerdi. Seyyid Taha, Şeyh Mahmud Berzenci ve Simko üçgeni arasında, İngiliz politikalarına karşı akıllı bir strateji izleyen

²⁵ BOA. DH. İ. UM. 20-18/ 12-61; 20-18/ 12-107; 19-2/ 1-49; DH. ŞFR, 94/ 83.

²⁶ BCA. 272-0-0-12/38-31-5.

²⁷ BCA. 30-18-1-1/2-24-3.

²⁸ BOA. DH. İ. UM. 20-5/ 2-5, lef: 1/1, 2, 3; DH. ŞFR, 93/ 65; Tuncay Öğün, "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri", s. 605.

Haydar Bey, İngiliz nüfuzunun bu bölgeye girmesini engellemiştir.²⁹ İngilizlerin Nesturilerle ilgili takip ettikleri siyaset, Hakkâri Sancağı'nda cereyan ettiği için bu konu "Millî Mücadele'de Hakkâri" bölümünde ele alınmıştır.

Haydar Bey, Van'da Kürt Teali Cemiyeti'nin bir şube açmasını engellemiş, bölgesinde Binbaşı Noel'in ve Seyyid Abdülkadir'in Kürtçülük çalışmalarını yakında takip etmiştir. Uyarıları sonunda Hükûmet, Kürt Teali Cemiyeti'nin İstanbul'daki ve diğer vilayetlerdeki şubelerini kanun dışı ilan etmiş, müstakil bir Kürt devleti kurma teşebbüslerine engel olmak için bölge ahalisine açıklamalarda bulunmak üzere bir özel komisyon kurulmasına karar vermiştir. Haydar Bey, 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile yakın temas halinde çalışarak Erzurum Kongresi davetine Van'dan temsilci yönlendirmiştir. Ancak Hükûmet, İngilizlerin baskılarına boyun eğerek Haydar Bey'i 29 Temmuz 1919'da valilik görevinden alıp İstanbul'a çağırmıştır.³⁰ Haydar Bey'in azlinden sonra yerine tayin edilen valilerin onun kadar aktif olamamaları neticesinde İngilizlerin Kürtlere karşı politikaları başarılı olacak, Türklerin Musul planları başarısızlığa uğrayacaktır.³¹

Meclis-i Vükelâda alınan kararlar Van Valiliği'ne Mithat Bey getirilmişti. Fakat bu kararda Haydar Bey yeni bir göreve atanmamıştır.³² Haydar Bey'in Van Valiliğinden alınması Van'da büyük tepkiyle karşılandı. Müftü Vekili Ziyaeddin, Belediye Reisi Derviş, Dilaverzâde Mehmed Nazmi, Tüccarzâde Tefvik, Arvaszâde İbrahim, Molla Seyidzâde Nuri Beyler ve Türkzâde Mehmed Hilmi imzasıyla 23 Ağustos 1919'da Sadarete gönderilen telgrafta, valilerinin görevden alınmaması isteniyordu.³³ Haydar Bey'in Van'dan ayrılacağı haberi Van'daki Ermenileri de üzmüştü. Ermeniler kendi aralarından seçtikleri bir heyeti valiliğe göndererek validen memnun olduklarını açıkladılar.³⁴ Van'da bulunan 11. Kafkas Fırkası Kumandanı Cavid Bey ve 15. Kolordu Kumandanı Kâzım

²⁹ İngiliz Politikalarına Haydar Bey'in takip ettiği strateji ve sonuçları hakkında bakınız: Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Bellekten*, LXXIV/271 (Aralık 2010), ss. 789-831,

³⁰ BOA. MV. 216/39. Meclis-i Vükelâ 8 Ağustos'ta da Van Valisi Haydar Bey ile birlikte Erzurum, Bitlis ve Diyarbakır valilerini de asillerle, yani Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla teşrik-i mesai ettiği gerekçesiyle azletmişti. (BOA. MV. 252/39)

³¹ Haydar Bey valilikten azledildikten sonra İstanbul'a gitmeyerek Mustafa Kemal Paşa ile çalıştı, 10 Eylül 1919'da Erzurum'a gitti, buradan da Heyet-i Temsiliye üyeleriyle Sivas'a geçti. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanında Van Mebusu olarak bölgeye hizmet etmeye devam etti.

³² BOA. MV. 251/49.

³³ BOA. BEO. A.VRK. 831/81.

³⁴ Vilayete gelen Ermeniler Haydar Bey'e on yedi imzalı şu dilekçeyi vermişlerdi: "Vilayetimizden ayrılacağınızı haber alan biz Osmanlı sadık tebaası Ermeniler ne derecede müteessir isek vilayete teşrifinizden beri müşfik bir peder gibi hakkımızda gösterdiğiniz muavenet ve insaniyete karşı dahi o derece medyun-u şükranız. Bilhassa şimdi dağıttığımız buğdaylar, tohumluklar kalbimizin derinliklerine sevinç ve mutluluk verdiği gibi bütün çıplak ve üryan kalan Ermeni yetimlerine ayrıca gösterilen medeni insanlık eserleri için en büyük bir şeref teşkil ettiğinden bununla pek çok iftihar ederiz ferman." (BOA. DH. KMS. 52-2/62).

Karabekir Paşa da İstanbul'da nezaretlere gönderdikleri telgraflarda Haydar Bey'in Van valiliği görevinden alınmasının "vatana ihanete denk bir eylem" olacağını anlattılar.³⁵ Fakat bu müracaatlarından bir netice alamadılar.

4. Mithat Bey'in Van Valiliği (29 Temmuz 1919-6 Ağustos 1920)

Mustafa Kemal Paşa, Haydar Bey'in azledildiğini öğrenir öğrenmez Dâhiliye Nezareti nezdinde baskı yapmaya başlamıştı. Durumun çok ciddi olduğundan bahseden Mustafa Kemal Paşa, Haydar Bey'in bölgede bir Ermenistan ve Kürdistan devleti kurulmasına karşı koyabilecek kişi olduğunu; yerine atanan Mithat Bey'in de bu tehditlere karşı koyabilecek biri olmadığı gibi bölgeye de yabancı olduğunu belirtmişti. Yeni atanan Van Valisi Mithat Bey 18 Ağustos 1919'da Trabzon'a geldi. Mustafa Kemal Paşa bu tayine karşı olduğu için Trabzon'da bulunan 3. Fırka Kumandanı Halid Bey'e, Van Valisi ile Trabzon'a gelir gelmez görüşmesinive millî isteklere hizmet edecek biri değilse geldiği vapurla geri gönderilmesini emretti.³⁶ Halid Bey kendisine bildirilen konularda Mithat Bey ile görüştü. Bunun üzerine Mithat Bey Van'a gitmekten vazgeçmek istediye de Dahiliye Nezareti buna müsaade etmedi.³⁷ Mithat Bey 3 Eylül 1919'da yanında bir defterdar ve bir polis müdürü ile Erzurum'a geldi. Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiği için kendisi ile Heyet-i Temsiliye adına Kâzım Karabekir Paşa görüştü.³⁸ Bu sırada Mustafa Kemal Paşa da Sivas'ta Mithat Bey hakkında araştırma yapıyordu. Bu araştırmanın sonuçlarını 9 Eylül 1919 tarihli şu telgrafla Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdi: "Van Valisi Mithat Bey hakkında burada verilen bilgiler ve hasıl olan kanaat kendisinin Van'a gitmesine manidir, Erzurum'da görüşülmek üzere bizzat beklesin."³⁹

Bu telgraf üzerine Kâzım Karabekir Paşa, Mithat Bey ile görüşerek onun millî hareket hakkındaki fikirlerini öğrendi. Erzurum Valisi Reşit Paşa ile birlikte İstanbul'a bir telgraf gönderterek Damat Ferit Paşa'nın iktidardan çekilmesi gerektiğini yazdırdı.⁴⁰ Böylece her iki valinin de İstanbul ile irtibatını kesmeye çalıştı. Durumu Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla açıklayarak, Mithat Bey'in "...vaziyet-i hazırayı idrak etmiş ve milletin amal-i meşruasını kabul etmiş görünmekte" olduğunu ve Van'a gitmesine mani bir durum olmadığını yazdı.⁴¹

Bu telgraf üzerine Sivas'ta gerekli incelemeler yapıldı, fakat kongre üyelerinden hiç kimse Mithat Bey hakkında şahitlik edemiyordu. Kâzım Karabekir Paşa'dan Mithat Bey'i Erzurum'da alıkoymasını yahut İstanbul'a göndermesini istendi. Bu karara rağmen Kâzım

³⁵ ATASE, İŞH, K: 346, G: 203, B: 1; K: 98, G: 60, B: 1; K: 39, G: 104, B: 2.

³⁶ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara: 1988, s. 133.

³⁷ B.O.A. DH. ŞFR. 102/261.

³⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, Yayına Hazırlayan: Ziver Öktem, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 90.

³⁹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, II, s.872.

⁴⁰ ATASE. K. 325, D. 17/7, F. 70; *Albayrak*, 14 Eylül 1335/1919, sayı: 27

⁴¹ ATASE. K.325, D.12/70, F. 3-3.

Karabekir Paşa, Mithat Bey'in Van'a gönderilmesi konusunda ısrar etti ve bu fikrini de Heyet-i Temsiliye'ye kabul ettirdi.⁴² Kâzım Karabekir Paşa doğuda bulunan valilerin kendi idaresi altında çalışmasına özen gösteriyordu. Kritik bir durumu olan bu bölgede böyle bir idareyi şart görüyordu. Mithat Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya tabii olacağını vadetmişti. 18 Eylül 1919'da Van'a hareket eden Mithat Bey hakkında Kâzım Karabekir Paşa son durumu Van'daki 11. Kafkas Fırkasına bildiriyor, Van Valisi Mithat Bey'in millî amaçlar çerçevesinde çalışacağına ve millî teşkilatın güçlendirilmesine gayret edeceğine söz verdiğini ifade ediyor, hareketlerinin takip edilerek kendisine bildirilmesini istiyordu.⁴³

Kâzım Karabekir Paşa, Mithat Bey'i Van'a yolcu ederken son bir uyarıda bulunarak herhangi uygunsuz hareketinin kendi hesabına kaydolacağını söyledi.⁴⁴ Mithat Bey bu şartlar altında Van'a gelerek valilik görevine başladı. Van halkı gözünde Mithat Bey; Damat Ferit ve Ali Kemal tarafından atanan, Millî Mücadele fikrine karşı bir kişiydi.⁴⁵ Mithat Bey valilik görevine başladıktan kısa bir süre sonra hakkında şikâyetler duyulmaya başladı. 29 Şubat 1920'de Van Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen bir telgrafta çok ağır ithamlar yer alıyordu. Buna göre; Van Valisi Mithat Bey ve İstanbul'dan getirdiği birkaç "vatansız" beş aydan beri memleket ve müdafaa-i milliye hususunda zerre kadar faaliyet göstermemişti, Vali evinde mesut vakit geçiriyor, eğitim, sağlık ve millete faydalı işlerde çalışmıyor ve jandarmayı isyana terk ediyordu. Böyle bir zatın böyle nazik bir zamanda valilik makamını işgal etmesini doğru bulmayan Van Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri gerekirse iddialarının araştırılması için bölgeye bir teftiş heyetinin gönderilmesini istiyorlardı.⁴⁶

Van'dan Mithat Bey hakkında Kâzım Karabekir Paşa'ya yapılan bu şikâyetlerin, o sırada İstanbul'da Van Mebusu olan Haydar Bey'e de gönderildiği anlaşılmaktadır. Haydar Bey, Van'a kabiliyetli bir valinin atanması için 28 Şubat 1920'de Dahiliye Nezaretine müracaatta bulunmuştu.⁴⁷ Mithat Bey hakkındaki ikinci şikâyet yazısı 4 Mart 1920'de Van Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi Reisi Derviş Bey tarafından Van'daki 11. Fırka Kumandanı Cavid Bey'e gönderildi. Bu yazıda da valinin Ferit ve Ali Kemal kabinesinin valisi olduğu, kendisine taraftar topladığı, jandarmayı maaşsız bıraktığı, ahaliyi ikiye böldüğünden bahsedilerek şöyle deniliyordu:

⁴² Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, II, s. 749.

⁴³ ATASE. K.325, D. No: 121/70, F. 3-7.

⁴⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, II, s. 872.

⁴⁵ Mithat Bey, Van'da valilik yaptığı on aylık zaman içerisinde, özel yaşamıyla Kâzım Karabekir Paşa'yı, Millî Mücadele'ye uygun tutumuyla da İstanbul Hükümeti'ni gücendirdi. (Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: 1975 s. 171).

⁴⁶ ATASE, K. 325, D. No: 12/70, F.4,4-1.

⁴⁷ ATASE. K. 324, D. No: 6-A/1(63), F. 53.

“ ... Maiyetinde getirdiği bir memuru İstanbul'a göndermiş, Ermeni davalarını akim bırakmıştır... Milletle hiçbir alakası olamayan bir valinin bu memleketin işbaşında kalması caiz olamayacağı kanaatindeyiz. Memleketi kana boyamamak ve Müdafaa-i Milliyeyi köleleştirmemek için ne ile olursa olsun Mithat Bey'in buradan kaldırılmasını arz ve istirham ederim.”⁴⁸

Van'da bulunan 11. Kolordu Fırka Komutanı Cevad Bey de Kâzım Karabekir Paşa'nın isteği üzerine bu konu üzerinde araştırmalar yapmıştır. Cevad Bey'e göre, Van Valisi ahali tarafından sevilmemektedir, geldiğinden beri önemli bir icraatta bulunmamıştır, fakat parasızlıktan dolayı bu durumdan vali suçlanamaz, herhangi bir yolsuzluğuna rastlanmamıştır. Müdafaa-i Milliye konusunda çalışmamış fakat aleyhine bir söz de söylememiştir. Sessiz sedasız başka bir vilayete tayini ahaliyi sevindirecektir. Cevad Bey bu açıklamalardan sonra bir de teklif de bulunuyor, Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerindeki askeri kumandanların vekâleten valilikleri idare etmesini istiyordu.⁴⁹

Mithat Bey, hakkındaki şikâyetlerden haberdar olunca, Kâzım Karabekir Paşa'ya müracaat ederek, “yerime başkası geliyor diye söylentiler var, eğer teveccühünüz devam ediyorsa bu söylentileri tekzip ve sebep olanları şiddetle azarlayınız” diyordu.⁵⁰ Vali Mithat Bey hakkındaki şikâyetler, evinde casusluk yapan Ermeni kadınlarının olduğu, Kuvâ-yı Milliyeye karşı olduğu, belediyenin parasını suiistimal ettiği, haftada iki defa hükûmet dairesine gittiği, diğer günlerde hususi ikametgâhında kaldığı yönündeydi.⁵¹ 1920 yılı Mayıs ayında bu şikâyetler daha da ağırlaşmaya başladı. Mithat Bey'in Ferit Paşa'ya yakınlığından dolayı güneyde İngilizlerle anlaşarak aşiretlerin isyanına sebep olacağından şüpheleniliyordu. Kâzım Karabekir Paşa 7 Mayıs 1920'de Mithat Bey'i uyararak, kendisine itimadının devam ettiğini, hakkında Ermeni kadınları ile ilgili dedikodular dolaştığını, bu dedikoduların bir an önce halledilerek Ermeni sınırının tahkimini, Kuvâ-yı Milliyeye ve fırkaya yardım etmesini bildirdi.⁵² Ayrıca verdiği sözü tutmazsa şikâyetlerin Büyük Millet Meclisi'ne kadar gideceğini ve böyle bir durumun hakkında iyi neticeler doğurmayacağını yazdı.⁵³ Ancak Mithat Bey hakkındaki şikâyetler TBMM Dahiliye Vekâleti'ne ulaştırılmıştı bile. Dahiliye Vekaleti, bu şartlar altında Mithat Bey'in göreve devamını uygun bulmadı, görevden alındığını ve Ankara'ya gelmesi gerektiğini Kâzım Karabekir Paşa'ya ilettili.⁵⁴ Bu sırada Şark Harekâtı için hazırlıklar devam ediyor, cephede bazı tedbirler alınıyordu. Böyle kritik bir dönemde Van

⁴⁸ ATASE. K. 325, D. No: 12/70, F. 6, 6-1.

⁴⁹ ATASE. K. 325, D. No: 12/70, F. 9, 9 -1.

⁵⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz II*, s. 872.

⁵¹ ATASE. K. 325, D. No: 12/70, F. 20, 20 - 2.

⁵² ATASE. K. 325, D. No: 12/70, F. 15.

⁵³ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz, II*, s. 872.

⁵⁴ ATASE. K. 815, D. No: 13/62, F. 1 - 28.

Valiliğinin boş kalması da valinin burada bulunması da yeni problemler ortaya çıkarabilirdi. Bir çözüm olması için boşalan Van Valiliği'ne 11. Kolordu Fırka Komutanı Cavid Bey vekâleten atandı.⁵⁵

Mithat Bey'den boşalan Van Valiliği'ne Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nce, Muş Mutasarrıfı iken, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Diyarbakır'dan mebus olarak seçilen Kadri Bey (Mehmet Kadri Necip Üçok) atanmıştır. Kadri Bey, Van Valiliğine atanınca 14 Ekim 1920'de mebusluktan istifa etmiştir.⁵⁶ Yeni vali, Van ve çevresinde gerekli çalışmaları yaparak hem kuzeydeki hem batıdaki hem de güneydeki askerî hareketlere destek vermiş, Van'dan topladığı yardımları bu bölgelere sevk etmiştir. Kadri Bey'in bu görevi Mudanya Mütarekesi günlerine kadar devam etmiştir.

1 Ekim 1922'de Van Valisi Kadri Bey Urfa Mutasarrıflığı'na, Erzincan Mutasarrıfı Zühdü Bey de Van Valiliği'ne atanmıştır.⁵⁷ 19 Ağustos 1923'te Van Valisi Zühdü Bey Erzurum Valiliği'ne tayin edilmiş, Van Valiliği'ne de Siirt Mutasarrıfı Şevki Bey atanmıştır.⁵⁸

Görülebileceği üzere Millî Mücadele boyunca Van'ın idari durumu merkezi hükûmetlerin ve askeri makamların gündemlerinde yer almış, bölgede yaşanan uluslararası kritik gelişmeler bu konuda titiz hareket edilmesi sonucunu doğurmuştur. Mithat Bey'den sonra atanan valiler de Ankara Hükûmetinin mülki idareciler kadrosunda yer alan önemli ve başarılı isimler olmuştur.

5. TBMM'de Van Vilayeti ve Van Mebusları

Meclis-i Mebusan için 1919 yılı Aralık ayında yapılan seçimlerde Van Vilayeti'nden Hakkı (Ungan), Haydar (Vaner) ve Münip (Boya) Beyler seçilmişlerdi. Bunlardan Hakkı Bey yol harcırahları karşılanmamasından dolayı meclise katılamamıştı, telgrafla Meclis Başkanlığına müracaat edip İstanbul'a gelene kadar mezun sayılmasını istemiş, ancak meclis tatil edildiğinde hala İstanbul'a gelememişti.⁵⁹ Van mebuslarının seçim mazbataları 3 Şubat 1920 tarihli oturumda görüşülerek kabul edilmiştir.⁶⁰ Millî Mücadele sırasında aktif olarak çalışan Meclis-i Mebusan'da görevli Van mebusları Haydar Bey ve Münib Bey, bölgenin sorunlarını ve özellikle öğretmenlerin özlük hakları ile ilgili konuları gündeme getirmişler, Kürtçülük faaliyetlerine karşı meclisin aldığı genel tavrı desteklemişlerdir.⁶¹

⁵⁵ ATASE. K. 815, D. No: 13/62, F. 1 - 48.

⁵⁶ Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, s. 171-172.

⁵⁷ BCA. 30-18-1-1/5-30-7.

⁵⁸ BCA. 30-18-1-1/7-28-12.

⁵⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC.), Devre: 4 Cilt: 1, Sekizinci İnikad (9 Şubat 1336/1920), s. 67.

⁶⁰ MMZC. Devre: 4 Cilt: 1, Yedinci İnikad (3 Şubat 1336/1920), s. 62.

⁶¹ MMZC. Devre: 4 Cilt: 1, On Yedinci İnikad (1 Mart 1336/1920), s. 301.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinden sonra TBMM'nin toplanması ve her vilayetten 5 mebus seçilmesi ile ilgili, Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan beyanname üzerine Van'dan Emin Bey, Hasan Sıddık Bey, Kâmil Efendi, Şeyh Masum Efendi ve Tevfik Bey mebus seçilmişlerdi. Emin Bey ve Şeyh Masum Efendi uzun süre Meclis'e gelmediklerinden 6 Temmuz 1920'de müstafi sayılmışlardır. Kâmil Efendi ise Meclise gelmeden istifa etmiştir.⁶² Meclis-i Mebusan'dan da Haydar Bey Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmıştır. Böylece Van Birinci Dönem TBMM'de Hasan Sıddık Bey, Tevfik Bey, Haydar Bey ve Hakkı Bey ile temsil edilmişlerdir. Bu dört mebusun hepsi de TBMM'de kurulan Birinci Grup içerisinde yer almışlardır.⁶³

Hakkı (Ungan) Bey, uzun yıllar Van ve çevresinde önemli memuriyetlerde bulunmuş, Van PTT Merkezi Geçici Memurluğu, Van Merkezi Başkâtipliği ve Müdür Vekilliği, Başkale Merkez Müdürlüğü, Van Merkez İlçesi Tahrirat Kalemi Kâtipliği, İl Özel Saymanlığı ve Mektupçuluk Kalemleri Kâtipliği, Bitlis İl Evrak Kalemi Müdürlüğü, Mektupçu Vekilliği, Bitlis Vali Vekilliği yapmıştır. Bu görevdeyken Van Mebusu seçilmiştir. Hakkı Bey'e göre, her millet ferдинin işlerini yılmaz, yorulmaz bir azim ile başarması Millî Mücadele'yi faydalı sonuçlara ulaştırabilirdi. İşte o vakit herkes hakimiyet zevkinden istifade edebilirdi.⁶⁴

Hasan Sıddık Bey (Haydari), Haydarhanlı Aşireti Reisiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Van'ı işgali sırasında, kurduğu milis kuvvetler çarpışırken babası şehit ve kendisi de esir edilerek Rusya'ya götürülmüştür. 1917 ihtilalinden sonra serbest kalarak Van'a dönmüş, Millî Mücadele'de aşireti ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır. TBMM'de Dışişleri ve İrşad komisyonlarında çalışmış, 2 Mayıs 1921'de üç ay izin ile Meclis'ten ayrılarak Van'a gelmiş, Van Valiliği'nden TBMM Başkanlığı'na gönderilen yazı ile cepheye erzak temini ve sevki konusunda ve diğer önemli işlerde çalışmalar yapması itibarıyla bu hizmetine devamı için izninin uzatılması talep edilmiş, 7 Eylül 1920'de izninin son bulduğu 14 Ağustos tarihinden itibaren üç ay daha uzatılması kabul edilmiştir. Hasan Sıddık Bey'e göre, memleketin geleceği, her köşesinde sanat mekteplerinin açılmasına ve demiryollarının çoğalmasına bağlıydı.⁶⁵

Haydar Bey (Vaner), Van Vilayeti Maiyet Memurluğu, Van Mektupçu Vekilliği, Resmî Gazete Muharrirliği, Çölemerik, Adilcevaz, Gevar, Şatak, Metroviçe Kaymakamlıkları, Mülkiye Müfettişliği, Denizli, Kırkkilise (Kırklareli), Maraş ve Urfa Mutasarrıflığı, Musul Vali Vekilliği ve Valiliği, Bitlis, Diyarbakır, Van Valisi, Elaziz Vali Vekilliği görevlerinde bulunmuş, bu son görevdeyken 4. Dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Van mebusu

⁶² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1933)*, c. III, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, s. 955-963.

⁶³ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1933)*, c. I, Ankara: 1994: s. 304.

⁶⁴ *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, Yayına Hazırlayan: Cihangir Gündoğdu, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004, s.378.

⁶⁵ *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, s.378.

seçilmiştir. Haydar Bey 2/3 Ekim 1920'de Delibaş Mehmet'in başlattığı ayaklanmanın bastırılmasında çalıştı. Van-İran sınırında vuku bulan bağımsız Kürt devleti kurmayı hedeflediği söylenen Simko hareketini incelemek için Mustafa Kemal Paşa tarafından, bölge milletvekilleri ile birlikte Van'a gönderildi.⁶⁶ Haydar Bey'e göre, kazanılacak olan millî istiklal mücadelesinin feyizdar ve semeredar olabilmesi için milletin menfaat ve selameti, şahsi menfaat ve selametin üstünde tutulmalıdır. Şahsi selamet, milletin selametine bağlıdır. Şahsi menfaat ve selamet ne kadar temin edilirse edilsin millet bir felakete maruz kalınca şahısların selameti de yok olurdu.⁶⁷

Tevfik Bey (Demiroğlu), Bargiri (Muradiye) Kazası nüfus kâtipliği, Van İstinaf Mahkemesi temyiz azalığı, Erciş ve Adilcevaz kazalarında ihale memurluğu, Kaymakam Vekilliği, İl Genel Meclis üyeliği, Van Belediye Başkanlığı, Şatak Kaymakam Vekilliği, Van Nüfus Müdürlüğü, Hakkâri Mutasarrıf Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Bu görevdeyken 4. Dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Van mebusu seçilmiştir. Hakkâri Mutasarrıf Vekilliği görevini bırakıp Ankara'ya gidemedi. Buna rağmen 10 Şubat 1921'de mebusluğunun onanmasına karar verildi. Van mebusu Tevfik Bey ailesini memleketine iade etmek için 1921 Ağustos'unda bir buçuk ay kadar izinli sayılmasını istemiştir. Bu konuda verdiği taktirde, başlarında kimse olmadığı ve yolun uzunluğundan dolayı onlara refakat etme zorunluluğunu beyan etmiştir. Mecliste yapılan oylama sonucu bu istek kabul edilmiştir.⁶⁸ Bundan sonra Meclise katılarak İktisat ve Bayındırlık komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu'nda çalışmıştır.⁶⁹ Tevfik Bey'e göre memleketin geleceği ve Millî Mücadele'nin başarısı, umumi dayanışma ve sebata bağlıdır. Manevi ve maddi boşlukları doldurmak için çok kaynaklar vardır; Müslümanlık, Türklük, nur, ruh, kuvvet bunlardan istifade kabiliyetle eştir.⁷⁰

TBMM kayıtlarına göre Millî Mücadele sırasında üstün başarılarından dolayı Van Vilayeti mebuslarına diğer mebuslar gibi yeşil madalya verilmiş, bunlardan Haydar Bey üstün hizmetlerinden dolayı kırmızı-yeşil madalya ile ödüllendirilmiştir. Bunlar dışında Van'dan 42 kişiye çeşitli renklerde (beyaz, kırmızı, yeşil) İstiklal Harbi Madalyası verilmiştir. Beyaz kurdeleli madalya ile ödüllendirilen Abdurakıb Efendi, "Afyon, Eyice,

⁶⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, s. 960.

⁶⁷ *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, s.378.

⁶⁸ Tevfik Bey'in dikkat çeken taktiri şöyleydi:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine.

Hicrette bu havaliye dağılmış olan ailem efradını henüz memlekete iadeye muvaffak olamamışım. Bunlardan buraya celb edebildiklerimi birkaç gün evvel yola çıkardım da onların da başlarında kimseleri yoktur. Yol uzak, mevsim o havaliye göre dardır. Binaenaleyh senelerden beri yurtlarına mütehasir bulunan bu zavallıları yerlerine ulaştırabilmek ve azimet ve avdet dâhil olmamak üzere bir buçuk ay müddetle mezuniyetime müsaade buyurulmasını istirham ederim, efendim. (TBMM. ZC. Devre: 1, cilt:12, Altmış üçüncü içtima (8.8.1337/1921), s. 31).

⁶⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. III, s. 955-963; *TBMM Albümü (1920-1950)*, c. I, Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayınları, 2010, s. 61.

⁷⁰ *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, s. 378.

Başkumandan Muharebatı'nda muharebe ağırlığını hüsn-i sevk ve idare ve kıtaata süratle cephaneye yetiştirmekte ve sık sık bozulan otomatiklerin muharebe yerinde tamiri suretiyle gayret ve mesaisi görüldüğünden" bu madalyaya layık bulunmuştur.⁷¹

Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılında Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yapılacak genel taarruzdan önce Musul'da İngiliz hâkimiyeti altında, Simko ve Şeyh Mahmud üzerinden gerçekleştirmek istediği planı bozmak için harekete geçmişti. Zira İngilizler bu yeni oluşumun içine Van ve çevresine kadar uzanan sahadaki Kürt aşiretlerini de çekmek istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, bu meseleyi çözüme kavuşturmak için, doğrudan askerî müdahale etme kararı almış ve bu iş için Milis Yarbayı Özdemir Bey'i görevlendirmişti.⁷²

Askerî müdahaleden önce özellikle aşiretlerin Türkiye'nin lehine çevrilmesini düşünen Mustafa Kemal Paşa, bölgeye bazı mebuslar da gönderdi. TBMM'nin 6 Mart 1922 tarihli gizli celsesinde, Van Mebusu Haydar Bey, Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi, Muş mebusları Rıza Bey ve İlyas Sami Bey, Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey, Siverek Mebusu Abdülgani Bey ve Bitlis Mebusu Sadullah Bey bu vazifeye görevlendirildiler.⁷³

Mebuslardan oluşan heyet, 1922 Nisan ayı ortalarında Ankara'dan ayrılmışlar ve Mayıs başlarında Van'a gelmişlerdi. Bu heyette bulunan Van Mebusu Haydar Bey ilk önce Van Valiliği görevi sırasında üzerinde çok durduğu Simko hakkında incelemeler yapmıştı. Simko, başta Hoy ve Dilman gibi yerler olmak üzere neredeyse bütün batı İran'a hâkim bulunmaktaydı. Bunun yanında Adilcevaz ve Bitlis'e kadar bütün aşiretlerle ittifaklar kurarak onları maaşa bağlamıştı. Haydar Bey'in incelemelerine göre Simko'nun asıl kuvvetini, Türk asker firarileri ve geçimini sağlamakta zorluk çeken aşiret mensuplarının oluşturduğu ortaya çıkmıştı. Haydar Bey, Van'ın El-cezire ve Doğu Cephesi'ne yakın olmasına rağmen, her iki cephe komutanlarının durumu layıkıyla teşhis edemediklerini ve bunun sonucunda da bölgede etkili bir şekilde politika üretilmediğini düşünmekteydi. Haydar Bey, Simko'nun İran'a saldırmasını Türklerin menfaatine görmekteydi. Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Van'a askerî kuvvet gönderilmesinin gerekli olduğunu da ifade etmiştir. Haydar Bey'e göre, İngilizler Irak'ta elde ettiği menfaatleri korumak için Van ve civarına nüfuzlarını yaymak zorundaydılar ve bunun yolu da Nesturileri kullanmaktan geçmekteydi. İngilizler bu amaçla silahlı Nesturileri Hakkâri'nin güneyine getirerek o bölgeyi işgal etmeyi planlamaktaydılar. Haydar Bey, Revandiz üzerinden hareket etmenin doğru olacağını ve bu mıntıkaya gelen Nesturilerin hemen başka yerlere nakledilmelerinin gerektiği fikrindeydi. Yine ona göre, aşiretlerin de desteğini alarak Musul'a 20 kilometre mesafeye kadar kolaylıkla ilerlemek mümkündü.

⁷¹ TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklal Madalyaları/ https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYalist.php?cmd=search&t=ARSIV_MADALYA&psearch=van&psearchtype=OR. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

⁷² Suat Akgül, Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekâtı*, Ankara: Berikan, 2001, s. 4; Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 41

⁷³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999, s. 41.

Haydar Bey, Özdemir Bey Müfrezesi'nin Zaho'ya yönelik askerî hareketine destek aramak için Mayıs 1922 ortalarında civardaki aşiret reislerini görüşmek üzere Van merkeze davet etmiş Siirt, Bitlis ve Muş mebuslarının da bu görüşmeye katılmalarını istemişti. Davete Çalartuş, Avramalı Simo, Doskili Tahir, Ferho, Hırvatalı Kerim, Kiradili İsmail, Cafer ve Kadir Ağalar gelmişlerdi. Aşiret reisleri Ankara'nın askerî hareketini destekleyeceklerine söz vermişlerdi. Heyet, Van'da aşiret reisleri ile görüştüktan sonra Deyr civarındaki Karaçiban Köyü'ne giderek burada Simko ile de görüşmüştü. Haydar Bey, diğer aşiret reisleriyle görüşmek için Haziran 1922 başlarında Gevaş'a da gitti. Van'da Merziki Aşireti Reisi Derviş Bey ve onun dışında birkaç aşiret reisiyle de görüşen Haydar Bey, bu yoğun görüşme trafiğinin dışında Van ve Hakkâri mülki amirleri hakkındaki görüşlerini de Mustafa Kemal Paşa ile paylaştı. Ona göre, Van Valisi Kadri Bey'in kabiliyeti ve şehirdeki iktidarı yetersizdi, onun yerine Bitlis valisinin atanması uygun olabilirdi. Ayrıca Van'da bir büro kurularak bölge hakkındaki bilgilerin bu büroda toplanmasını ve gelecek memurların da bu büroda toplanacak bilgileri kullanmaları gerektiğini belirtmişti.

Heyetin çalışmaları sonunda bölgedeki aşiretlerin büyük bir kısmı Ankara Hükûmeti'nin yanında yer almaya başlamıştı. Özdemir Bey de sınırın diğer tarafındaki aşiretler üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Özdemir Bey, bu aşiretlerin desteği ile 31 Ağustos 1922'de Derbent'te İngilizleri yenmiş ve Kasım ortalarında Revandiz'e ulaşmıştı. Ancak harekât nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Mebuslar heyeti de 1922 Ağustos ayında Ankara'ya dönecekti.⁷⁴

Görüldüğü üzere Van mebusları bölgede uzun müddet görev yapmış, bölgeyi ve sorunlarını tanıyan tecrübeli memurlardan ya da bölgede otorite sahibi nüfuzlu kişilerden seçilmişlerdir. Mebuslar vilayetlerinin sorunlarını meclis gündemine taşıyarak⁷⁵ bunlara çözüm bulmak için gayret sarf etmişler,⁷⁶ ihtiyaç olduğu zaman seçim bölgelerine giderek halk nezdindeki nüfuzlarını kullanarak Osmanlı Devleti etrafında birleştirici bir rol üstlenmişlerdir.

6. Van Halkının Millî Konulardaki Tepkileri

Birinci Dünya Savaşı başladığında ve savaş sırasında Rusların Doğu Anadolu Projesinin uygulama alanlarından olan Van ve çevresi, Ermeni gönüllü birliklerinin ve başıbozuklarının yağma ve talanına uğrayarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmanın acısını

⁷⁴ Mustafa Sarı, "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", *Vakanüvis*, Yıl:5 (Kasım 2020), TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı, s. 91-94.

⁷⁵ Van mebuslarından Hasan Sıddık Bey tarafından 14 Aralık 1920 günü TBMM'ye sunulan bir tavrile mültecilerin temettü vergisinden muaf sayılmaları istendi. Ancak Muvazene-i Maliye Encümeni sanat ve ticaretle uğraşan her kesin bu vergiyi ödemesi gerektiğini bildirerek bu teklifi reddetti. (TBMM. ZC, D: 1, İ. 1, C. VI, Ankara: 1943, s. 356, 382).

⁷⁶ 1922 yılında muhacir ve mülteciler için ayrılan ödenek 1.139.338 liraydı. Bu tahsisat ihtiyaca oranla yetersiz görüldüğünden Van mebuslarından Haydar Bey ve arkadaşları tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde sunulan bir kanun teklifiyle bütçeye Vilayât-ı Şarkiye mültecileri için iki buçuk milyon lira daha ilâve edilmesi istenmişti. (TBMM. ZC, D: 1, C. 24, İnikad 3, (1 Teşrinisani 1338/1 Kasım 1922), s. 302).

yaşamıştır. Bu sebeplerle işgalden kurtuluş, Van ve çevresi için büyük bir mutluluk kaynağı olmuştur. Savaş sonunda Anadolu'nun diğer bölgelerinin işgale uğraması, bu duyguyu yeni yaşamış olan Van kamuoyu için üzüntü kaynağı olmuş, Vanlılar bu durumun ortadan kaldırılması için her türlü tedbiri almaya gayret etmişlerdir. Hem İstanbul hem Anadolu ve hem de Avrupa şehirlerinde Van'ı ve Doğu Anadolu bölgesini ilgilendiren konular gündemlerinde yer almış, haksız kararlar ve uygulamalar karşısında tepkilerini mitinglerle ve çeşitli makamlara gönderdikleri telgraflarla dile getirmişlerdir.

İzmir'in işgali üzerine Van'dan İstanbul'a protesto telgrafları çekilmiş, bir ara İzmir'in kurtarıldığı haberi Van kamuoyunda duyulmuş, 21 Mayıs 1919'da bu haberin mutluluğu üzerine Belediye Reisi Derviş, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Tevfik, Van Müftüsü Ziya, Şatak Müftüsü Hasan imzasıyla Sadarete tebrik telgrafi çekilmiştir.⁷⁷ Ancak İzmir'in işgalinin devamı üzerine 4 Temmuz 1919'da Van merkezinde büyük bir miting yapılarak işgal tekrar protesto edilmiştir. Bu sırada Vilâyât-ı Şarkıyye'ye Ermenilerin idaresi altında muhtariyet verilmek istenildiğinin haber alınması toplantının devam etmesini ve mitingde hazır bulunanların, "...Bu karar geri alınmaya kadar mesuliyeti müsebbiplere ait olmak üzere çocuk ve kadınlarımızı ön safa sürerek iki ateş arasında mahvettikten sonra son neferimizin kanı dökülünceye kadar müdafaaya karar verdiğimizizi..." şeklinde bir karar almalarına ve bu düşüncelerini Sadarete bir telgrafla göndermelerine sebep olmuştur.⁷⁸

Van'daki bu millî duruş, Sivas Kongresi kararlarının uygulanması sırasında da görülmüş, Ali Galip hadisesi üzerine Van Valisi Mithat Bey 13 Eylül 1919'da Sadarete çektiği telgrafta, ahalinin mevcut hükûmete itimadının kalmadığını bu sebeple değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Mithat Bey'in görevden alınması üzerine Van vali vekilliği görevine getirilen Kadı Necib Efendi de 22 Eylül'de Sadarete gönderdiği telgrafta, aynı düşünceleri dile getirerek, "Umuma itimat bahş olacak bir kabinenin bir an evvel teşkiline ferman buyurulması lüzumunu hissiyat-ı umumiyeye tercüman olarak arza cüret eylerim" diyordu.⁸⁰ Anadolu'dan gelen bu tepkiler üzerine Damat Ferit Paşa istifa etmek zorunda kalacaktı.

1919 yılı Kasım ayında Kürdistan Teavün Cemiyeti'nin faaliyetlerini artırarak, bağımsız bir Kürdistan inşası için çalışmaya başlaması Van ve çevresindeki Kürt aşiretlerini harekete geçirerek bunlar hakkında tepki göstermelerine sebep olmuştur. Van Vilayeti dahilindeki bütün ahali ve aşiretler adına Sadaret'e, Hariciye Nezareti vasıtasıyla İtilaf devletleri temsilcilerine, ulema, eşraf, aşiret reisleri ve belediye reisleri imzalarıyla 15

⁷⁷ BOA. BEO. A.VRK. 834/64.

⁷⁸ Bu telgrafta Van Müftüsü Ziya, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Tevfik, Belediye Reisi Derviş, Kürdistan Ümerasından Muti'ullah imzaları vardır. (BOA. A.VRK. 834/84; BOA. DH. KMS. 53-2/ 16, lef: 2).

⁷⁹ Albayrak, 14 Eylül 335, sayı: 27. Van'dan Padişah'a gönderilen Vali Mithat imzalı 23 Eylül 1919 tarihli telgrafta; "amal-i milliyeye kabil-i telif olmayan Ferid Paşa Kabinesinin devamı efkâr-ı umumiyeyi rahatsız etmektedir" denilmekte ve milletin desteğini almış bir kabinenin bir an evvel toplanması istenmekteydi. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C. A.) A.III-3, D.14, F. 37).

⁸⁰ *İrade-i Milliye*, 28 Eylül 1919, No: 4.

Kasım 1919'da çekilen telgrafta, altı asırdan beri Doğu Anadolu'da birlikte yaşayan Türklerle Kürtlerin birbirlerinden ayrılmaz bir bütün olduğunu, Saltanat ve Hilafet etrafında her türlü fedakârlığa hazır olduklarını, Kürdistan Cemiyeti'nin iftiralalarını ve ayrılık duygularını kabul etmediklerini ifade ediyorlardı.⁸¹ Van ve çevresindeki aşiret reisleri de 1 Mart 1920'de İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine ve matbuata gönderdikleri bir telgrafta, Kürtçülük cereyanını reddedip, "Van Vilayeti ahalişi umumiyet üzere gerek Kürt addedilsin ve gerekse Türk sayılsın bu iki millet Kadisiye Muharebesi'nden başlayan on üç asırlık bir tarih, bir din, bir ırk ve bir âdet ile birbirine bağlı ve ayrılmaz müşterek bir iktisadi hayata sahiptir" diyerek kimsenin Kürtler adına Kürdistan Teavün Cemiyeti'ne hukuk vekilliği bahşına cesaret edemeyeceğini ifade etmişlerdir.⁸²

Aynı tarihlerde Antep, Urfa ve Maraş'taki gelişmeler üzerine de Van ve çevresinde protesto gösterileri düzenlendi. Bu mitingler sırasında Ermenilere kötü davranıldığı ve Ermenilere karşı Van'da bir karşı hareket düzenleneceği haberleri yer almıştı. Van Valisi Mithat Bey Dahiliye Nezareti'ne 14 Mart 1920'de gönderdiği telgrafta, "Maraş, İzmir ve Kars havalisinde İslamlara karşı reva görülen mezâlimden dolayı Van Vilayeti efkâr-ı İslâmiyesi müteessir olmakla beraber diğer unsurlara tecavüz fikri olmadığı gibi asayiş ve inzibatın katiyen haleldar olmasına ve kötü bir vakaya meydan verilmeyeceğini" bildirdi.⁸³

Londra Konferansı sırasında Kürdistan meselesi gündeme geldiğinde, Erciş ulema, eşraf ve sadatıyla Haydaranlı, Bikranlı, Sahider, Hamoy, Kalkanlı, Halac, Ummanlı, Alikanlı, Bürükanlı aşiretleri ve Hakkâri sadat ve eşrafiyla Çölemerik, Gevaş, Gerdi, Şitab, Şunlu Havamur aşiretleri reisleri 14 Mart 1921'de Erciş'ten Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdikleri telgrafta, Londra Konferansı'nda Kürdistan meselesinin söz konusu olduğunu duyduklarını, ayrılık kabul etmeden Müslüman ve bu itibarla bir olduklarını, Büyük Millet Meclisi'nde bulunan mebuslarını kendi adlarına yetkili saydıklarını, bu sebeple Londra Konferansı'nda ancak Büyük Millet Meclisi'nin murahasalarının kendilerini temsil edebileceğini, Bekir Sami Bey ve arkadaşlarından başka hiçbir kimsenin kendi adlarına beyanatta bulunamayacaklarını, kayıtsız şartsız millî emellere uygun şekilde ülkeyi yöneten Büyük Millet Meclisi'ne tabi olduklarını belirterek Londra'da bulunan heyete ve bütün devletlerin temsilcilerine bu telgrafın iletilmesini istemişlerdir.⁸⁴

⁸¹ *Albayrak*, 23 Teşrinisani 1335/23 Kasım 1919, sayı: 46.

⁸² Telgrafta şu imzalar vardı: Van'ın Meyki Beylerinden Mutî'ullah, Kerâdi Aşireti Reisi Lezgi, Kerdî Aşireti Reisi Cafer, Mamhurân Aşireti Reisi İsmail, Eyun Aşireti Reisi Hüseyin, Ferreki Aşireti Reisi Derviş, Oraz Aşireti Reisi Simo, Dilân Aşireti Reisi Dursun, Dilân Aşireti Reisi Hasan, Dilân Aşireti Reisi Kulihan, Haydaranlı Aşireti Reisi Yusuf, Cıdaranlı Aşireti Reisi Emin, Guli Aşireti Reisi Kulican, Şemski Aşireti Reisi Ömer, Yörüklü Aşireti Reisi Ali, Sülâle-i Abbasi'den İhsan (*Albayrak*, 1 Mart 1336/1 Mart 1920, sayı: 72).

⁸³ BOA. DH. ŞFR. 660/116.

⁸⁴ *Gaye-i Milliye* (Sivas), 15 Mart 1921, Yıl:1, Sayı:10.

2 Mart 1920’de çeşitli baskılardan dolayı Ali Rıza Paşa Kabinesinin istifası ve yerine Damat Ferit Paşa’nın sadrazam olması riski, Van’da tepkiyle karşılanmış, 4 Mart’ta Meclis-i Mebusan’a ve Padişaha, Meyki Beylerinden Mutiullah, Van Müftüsü Ziya, Van Belediye Reisi Derviş, Hakkâri Beylerinden Şeyh Hamit, Paşazade Abdullah, Hizan Aşiretinden Hasan, Kiradi Aşiret Rüesasından Ferki, Molla Cafer, Şemsi Reisi Ali, Hacıbeyzade Ahmet, eşraftan Hamuşzade İsmail, Hanzade Abdurrahman imzalarıyla gönderilen telgrafta, vatanın hayatıyla oynayanların ve İtilaf devletlerinin oyunlarına gelenlerin işbaşına getirilmemesi istenmiştir.⁸⁵ Nihayet İstanbul’un işgali üzerine Van’da 18 Mart 1920 günü büyük bir miting yapılmış, miting sonunda “miting heyeti namına Derviş” imzasıyla İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen telgrafta, işgalin insanlık adına bir an evvel sona erdirilmesi istenmiştir.⁸⁶ Bütün Anadolu şehirlerinden bu tür telgraflar ilgili makamlara gönderilmiş, ancak işgale son verdirmek mümkün olmamıştır.

Cephelerdeki gelişmeler ve Maraş ve Aydın’daki olaylar hakkında bir farkındalık oluşturmak için Vilayet İdare Meclisi’nce 1920 Şubat’ında Van’daki Erek Caddesi’nin adı Aydın Caddesi olarak, Hayrâne Camii yakınındaki caddenin adı da Maraş Caddesi olarak değiştirilmiştir.⁸⁷

Bu millî duygulardan olmak üzere Sakarya Zaferi üzerine Van’da bir hafta süren nümayışlar ve kutlamalar yapılmış, Belediye Reisi Hacı Osman Efendi, TBMM Riyaseti’ne gönderdiği telgrafta, bir haftadan beri devam eden zafer şenliklerinin 21 Eylül’de son bulduğunu haber vermiş ve zaferi tebrik etmiştir.⁸⁸ Yaklaşık bir yıl sonra başlayacak olan genel taarruz öncesinde Muradiye’den “Umum Ordu Başkumandanı Huzur-ı Celilesine” hitabıyla Muradiye Kazası Haydaranlı Aşiret Reisi Yusuf Ziya, İbrahim, aşiret reislerinden Bedri, Mirseyyah imzalı 29 Haziran 1922 tarihli telgrafta, “Kumandan-ı celileleri ve bütün kazamızın iftihar kaynağı Küfrevizade Şeyh Abdalbaki hazretlerinin sohbetleriyle ve kazamıza teşrifleriyle şerefyyab olmakla beraber hükûmetimize ebedi bağlılık ve dinimiz gereği olarak maddi ve manevi her bir hususta emirlerine hazır olduğumuzu ve ruh-ı peygamberden istimdat ve teşekkürlerimizi arz ederiz” deniliyordu.⁸⁹

İzmir’in işgalinden başlayıp kurtuluşuna kadar devam eden süreçte, Millî Mücadele’nin kaderini ilgilendiren konularda tepkilerini çeşitli şekillerde gösteren Van kamuoyu, Sivas’ta ve peşinden de Ankara’da alınan kararlara uyarak hareket etmiş, millî konulardaki hassasiyetini göstererek bu sırada Avrupa merkezli estirilmek istenen Kürtçülük cereyanlarına da kapılmamıştır. Telgraflar bu duyguların bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

⁸⁵ MMZC. D:4, Cilt:1, İnikad: 19 (6 Mart 1336/1920), s. 343.

⁸⁶ Mehmet Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: 1986, s. 457

⁸⁷ *Albayrak*, 26 Şubat 336/26 Şubat 1920, sayı: 71.

⁸⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1921, No:300.

⁸⁹ C.A.A: VII-2, D:89, F:1-84.

7. Sonuç

19. yüzyıldan itibaren Ermenilerin Van Vilayeti üzerinde hak iddia etmeleri, bölgenin İran ile sınır olması, Rusya'nın Doğu Anadolu politikası bu vilayetin durumunu belirlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı harbe girmesi üzerine Ermeniler, Van üzerindeki isteklerinin gerçekleşme zamanının geldiğine inanmışlar, Ruslar da onların bu düşüncelerini kışkırtarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardı. Bu sebeple oluşturulan gönüllü Ermeni birlikleri 1915 yılında Rus ordusuna öncülük ederek Van'ın Rusların eline geçmesini sağlamışlardı. Bu işgal sebebiyle Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu şehirleri içerisinde en fazla harap olan şehirlerden biri Van oldu. Yaklaşık üç yıl sonra Ermeniler geri çekildiğinde, bir harabe halindeki şehirde Müslümanlara ait birkaç ev ayakta kalabilmişti. Bu sebeple şehir başka bir mahalde yeniden kurulmuştu. Şehrin yanı sıra insanlar da perişandı; Van'dan yaklaşık 130.000 kişi diğer vilayetlere mülteci olarak gitmiş, nüfusun yarıdan fazlası kaybolmuştu. Ermeniler yok etmek üzere ilk hedef olarak mülki ve dini liderlerle bunların ailelerini seçmişler ve böylece direnişi sağlayacak kişileri ortadan kaldırmışlardı.

Millî Mücadele'nin ilk yıllarında, her yönüyle yeniden inşa edilmesi gereken Van'da iki valinin görev yaptığı görülmektedir. Bunlardan ilki Haydar Bey diğeri ise Mithat Bey'dir. Yaklaşık iki buçuk yıl vilayeti idare eden bu valilerin karakterleri ve idare tarzları birbirine zıt bir durum ortaya çıkarmıştır. Birincisi çok aktif çalışarak sadece vilayet içindeki değil çevre şehirlerdeki gelişmeleri de takip etmiş ve oluşabilecek olağanüstü durumların önüne geçmiştir. İkincisi ise, sorumluluk alanındaki işleri takip etmek konusunda dahi isteksizlik göstermiştir.

Büyük bir yıkım ve kıyım yaşayan vilayetin nasıl idare edileceği ve sorunların nasıl giderileceği önemli bir konu olmuştur. Van'ın kurtulmasından sonra işe başlayan Vali Haydar Bey'i çok zor görevler bekliyordu; bölgedeki asayişin temin ederek devam eden askerî harekâta yardımcı olmak, Van'ın idari durumunu düzenleyerek perişan durumundaki ahalinin ihtiyaçlarını gidermek ve Van'ın yeniden yapılanmasını sağlamak. Ayrıca Rusların çekilmesinden sonra bölgeye yerleşmeye çalışan İngilizlerin Ermenileri, Nesturileri ve Kürt aşiretlerini kışkırtmasını önlemek için de çalışmak gerekmiştir.

Van, Ermenilerin elinden kurtarıldıktan sonra vilayetteki en büyük sorunlardan biri asayiş olmuştur. Asayişin sağlanması için vilayette bir miktar kuvvet bırakılmış, geri kalan hemen hemen bütün kuvvetler Van ileri harekâtına katılmışlardı. Harbiye Nezareti tarafından 11. Kafkas Fırkasının Van'dan güney bölgesine nakli düşünüldüyse de Haydar Bey buna karşı çıkarak firkanın yerinde kalmasını sağlamış, böylece asayiş sorunu önemli ölçüde çözülmüştür.

Anadolu'ya geçtikleri ilk günden itibaren hem Kâzım Karabekir Paşa hem de Mustafa Kemal Paşa, Van ve çevresindeki gelişmelerle yakından ilgilenmişlerdir. Bu yüzden Van'da askerî ve mülki idarenin alacağı pozisyon çok önem arz etmiştir. Haydar Bey

işgalden hemen sonra aldığı tedbirlerle ve bu iki paşa ile sürekli irtibat halinde bulunarak doğu vilayetleri için alınan genel tedbirleri Van için de uygulamaya koymuştur. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Haydar Bey'den Van ahali ve aşiretler hakkında bilgi isteyerek kendisinin Van'da kalması gerektiğini belirtmiştir.

Haydar Bey bütün gayret ve çalışmalarını İngilizlerin bölgeye yerleşmemeleri üzerine yoğunlaştırmış, bu faaliyetleri dolayısıyla İstanbul Hükûmeti ve İngilizlerin ortak kararı ile valilik görevinden alınmıştır. Haydar Bey, valilikten ayrıldıktan sonra İngilizler Seyyid Taha ile anlaşmışlar, yıllarca Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan ve Haydar Bey'in dostu olan Şırnaklı Abdurrahman Ağa İngilizlerin safına geçmiş, Simko tekrar hükûmete karşı ayaklanmış, Nesturî isyanları baş göstermişti. Tereddütlü bir şekilde bölgeye kabul edilen yeni Vali Mithat Bey, kendisinden beklenen hizmetleri yerine getirememiş ve kısa süre içinde Vanlılarla bir çatışma içine girmiştir. Bu durum Ankara açısından birçok sorunu da ortaya çıkarmış, vilayete yeni bir vali atanmıştır.

Van aşiretleri, mebusları ve ahali Millî Mücadele boyunca bölgede esen "Kürdistan ve Ermenistan rüzgârlarına" karşı Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarına, TBMM Hükûmeti'nin direktiflerine tabi olmuşlardır. Bu duruş Millî Mücadele'den sonra bölgede başlayacak olan ayrılıkçı hareketlerde de kendisini gösterecektir.

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C.A.)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA. BEO. (Babiali Evrak Odası Evrakı)

BOA. DH. İ. UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı)

BOA. DH. KMS. (Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı)

BOA. DH. ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı)

BOA. MV. (Meclis-i Vükela Evrakı)

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Sürelî Yayınlar

Albayrak

Gaye-i Milliye (Sivas)

Hakimiyet-i Milliye

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgül, Suat; Uzel, Sahir. *Musul-Kerkük Harekâtı*, Ankara: Berikan, 2001.

Aydoğan, Tahsin. "Rus İşgalinden Sonra Erzurum ve Van Vilayetlerinde Zirai Problemler ve Bu Problemlere Çözüm Arayışları (1918-1920)", *Vakanüvis*, C: 3, Sayı: 2, Güz/Fall 2018.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, c. II/2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

Çakmak, Fevzi. *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri - Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1936.

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1933)*, c. III, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Ankara: 1995.

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1933)*, c. I, Ankara, 1994.

Erdeha, Kamil. *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: 1975.

Evsile, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 36 (1996).

- İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, Yayına Hazırlayan: Cihangir Gündoğdu, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara: 1988.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklal Harbimiz*, I, Yayına Hazırlayan: Ziver Öktem, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- McCarthy, Justin. *Müslümanlar ve Azınlıklar Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: 1998.
- McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: 1998.
- Öğün, Tuncay. "1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu?", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, Ankara: 2003, s. 135-144.
- Öğün, Tuncay. "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü*, sayı: 462, yıl: XXXIX (Ekim 2001).
- Öğün, Tuncay. *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri*, Ankara: 2004, s. 35.
- Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, c. IV, İstanbul: 1991.
- Sakin, Orhan. *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008.
- Sarı, Mustafa. "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", *Vakanüvis*, Yıl:5, Kasım 2020, TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı.
- Sarı, Mustafa. "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, Sayı: 4/1, 2012.
- Sarı, Mustafa. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2004.
- Selvi, Haluk. "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Bellekten*, Cilt: LXXIV, Sayı: 271, Yıl: 2010.
- Selvi, Haluk. "Millî Mücadele'de Van'da Valiler Sorunu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 136, Şubat 2002.
- Selvi, Haluk. "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkîyye'de Nüfus", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c: XVII, sayı: 50, Temmuz 2001.
- Şahingöz, Mehmet. İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986.
- TBMM Albümü (1920-1950)*, c. I, Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Metin Tuncel. C. 42. İstanbul: 2012.
- Türkmen, Zekeriya. *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.
- Yıldız, Mehmet Zeydin. Orhan Deniz, "Maarif Salnamelerine Göre, 19. Yüzyıl Sonunda Van'da Eğitim ve Kültürel Hayat", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 21, Sayı 35, Yıl 2016.

Yuca, İrşad Sami. "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı Verilerine (1927) Göre Van'ın Demografik Özellikleri" *SOBİDER (Sosyal Bilimler Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017.

İnternet Kaynakları

https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAlist.php?cmd=search&t=ARSIV_MADALYA&psearch=van&psearchtype=OR. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

<https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19862/102027/van-da-ermeni-isyamlari-1896-1916>. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

Yazar Hakkında / About Author

Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya Üniversitesi |

hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378

1971 Yozgat/Sorgun doğumlu Haluk Selvi, 1992'de Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisansını, "Birinci TBMM'de Celaleddin Arif Bey" başlıklı tezi savunarak tamamlamıştır. 1998 yılında "Millî Mücadelede Erzurum (1918-1923)" başlıklı teziyle, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden doktor unvanını almıştır. 2005'te doçent, 2010 yılında profesör olmuştur. 1994-1998 yılları arasında Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmıştır. Selvi, 2002-2019 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1999'dan bu yana Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. 2016 yılında seçildiği Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyeliği halen devam etmektedir. Selvi'nin Millî Mücadele Tarihi ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili yayınlamış bazı çalışmaları şunlardır: Millî Mücadelede Erzurum (Ankara 2000), Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu (Sakarya 2003). İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (Sakarya 2006). Bir Ermeni Komitecinin İtirafı (İstanbul 2010). Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları (İstanbul 2011). Millî Mücadelede İlk İşgaller İlk Direnişler (İstanbul 2009). Sultana Suikast (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Destek ve Tebrik Telgrafları (TBMM Yayınları, Anlara 2020). Bin Yıllık Maziden Geleceğe Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri (Ankara 2023).

Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya University |

hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378

Haluk Selvi, was born in 1971 in Yozgat/Sorgun, graduated from the Department of History at Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences in 1992. He completed his master's degree in the History at the same university in 1994, defending the thesis titled "Djelaleddin Arif Bey At First TBMM". In 1998, he received his Ph.D from Atatürk University, Department of History with the thesis titled "Erzurum in the National Struggle (1918-1923)". He became an associate professor of history in 2005 and a professor in the same field in 2010. Between 1994 and 1998, he worked as an academic staff member at Celal Bayar University. He was the director of the Sakarya Üniversitesi Turks-Armenians Relations Research Center (SATAMER) between 2002 and 2019. He has been a faculty member of Sakarya University since 1999. Elected in 2016, he is still a member of the Scientific Board of the Turkish Historical Society. Some of Haluk Selvi's published works on the History of the National Struggle and Turkish-Armenian relations are as follows: Erzurum in the National Struggle (Ankara 2000), The Armenian Problem from the First World War to Lausanne (Sakarya 2003). Occupation and Protest: Telegrams of Protest against the Occupation of Izmir (Sakarya 2006). Confessions of an Armenian Comitant (İstanbul 2010). Secret Letters of Armenian Comitants (İstanbul 2011). First Occupations and First Resistance in the National Struggle (İstanbul 2009). Assassination of the Sultan (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). History of the Republic of Türkiye with Questions (İstanbul 2015). Support and Greeting Telegrams Sent from Anatolia to the Grand National Assembly of Türkiye During the National Struggle (TBMM Publication, Ankara 2020). From a Thousand Years of History to the Future: Turkish-Armenian Relations (Ankara 2023).